

GA GERUST 20 JAAR NAAR SURINAME...

door

J. van Tol

Inleiding

Als "proefproject" voor het Centraal Bureau bewerken dr. D.C. Geijskes en ik vanaf begin 1977 de Nederlandse libellen. Het is overigens niet de bedoeling dat het bij onze bewerking zal blijven, maar wel dat het de basis gaat vormen voor een veel ruimer opgezet onderzoek naar de verspreiding en oecologie van de Nederlandse soorten.

De keuze van de libellen is voor het CB weliswaar eerder opportunistisch dan rationeel, maar wel gelukkig, geweest. Het belangrijkste argument was dat Geijskes al sinds vele jaren met het verspreidingsonderzoek van de Nederlandse soorten bezig was en min of meer aan het stadium van het afsluiten van het onderzoek toe was. Het EIS-project gaf een goede methode de grote hoeveelheid gegevens te verwerken. Een ander argument had kunnen zijn dat libellen relatief sterk in de belangstelling staan bij entomologen (jeugdbonden voor natuurstudie bijvoorbeeld), en er zelfs een aparte libellenstudiegroep bestaat, die voor de follow-up van het werk zou kunnen zorgen. Bovendien zijn de larven van de meeste libellen in hoge mate milieuspecifiek en zijn in uiteenlopende biotopen als brak water, zuur water en stromend water te vinden. Dit betekent bovendien ook, dat een groot aantal soorten sinds 1900 zal zijn uitgestorven of in elk geval sterk achteruit zal zijn gegaan. Ten slotte kan nog worden vermeld dat in een vrij groot aantal landen in Europa karteringsprojecten van libellen in het kader van de EIS worden uitgevoerd.

Ons onderzoek heeft zich helemaal gericht op het bewerken van de Nederlandse zoölogische collecties; het was immers vanaf het begin duidelijk dat een complete revisie van de Nederlandse literatuur niet goed mogelijk zou zijn binnen een redelijk afzienbare tijd. Dit heeft als duidelijk voordeel dat de "uitgangskaarten" nu dus geheel bestaan uit gecontroleerde vondsten. In het volgende wil ik een korte indruk geven van het soort werkzaamheden en problemen, dat wij hebben ontmoet.

Collectiebewerking

In principe worden alle zoölogische collecties van Nederland bij de bewerking opgenomen; de grootste waren natuurlijk die van het Zoölogisch Museum (Amsterdam) en het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (Leiden). De collectie van het RMNH was al eens opgenomen; de gegevens stonden uitgetypt op lijsten.

De collectie van het ZMA hebben wij volledig moeten overnemen. Het overgrote deel van de collectie bestaat uit de voormalige collectie Lieftinck, en was dus betrouwbaar gedetermineerd. Het overige werd door Geijskes gereviseerd.

Bij het overnemen van de gegevens hebben wij de volgende methode gebruikt. Alle gegevens werden (per soort) per exemplaar overgenomen en geschreven in een schrift; één las de etiketten, de ander schreef (vindplaats, datum, aantal, geslacht en verzamelaar). Direct de gegevens op 80-koloms formulieren schrijven zou weliswaar eenvoudiger zijn geweest, omdat dan één stap zou zijn overgeslagen, maar wij geloven dat dit toch niet goed mogelijk is. Men moet erg vaak "knoeien" in het schrift, omdat exemplaren van dezelfde datum en plaats vaak niet bij elkaar in de doos staan. Bovendien kan men een uitgebreide vindplaatsbeschrijving op de etiketten niet op een ponsformulier overnemen. Pas later kan men beoordelen, welke informatie in dit opzicht relevant is.

Bij de collectie-bewerking bleven wij nog met één moeilijkheid zitten: hoe kunnen de latere bewerkers van libellen op eenvoudige wijze zien dat de betreffende vondsten in het EIS archief aanwezig zijn. Wij menen nu dat het de beste oplossing is om onder elk exemplaar een etiketje te plaatsen. Dergelijke etiketten met de tekst "Opgenomen voor EIS-Nederland" zijn nu bij het Centraal Bureau verkrijgbaar.

80-koloms formulieren

Het invullen van de 80-koloms formulieren is een tijdrovende bezigheid, maar waarschijnlijk kan men door het opvoeren van de efficiëntie het invullen wel enigszins vergemakkelijken.

Eén van de meest belangrijke voorwaarden waaraan de formulieren moeten voldoen is een goede leesbaarheid. De schrijfwijze in blokletters is daarbij wel noodzakelijk, evenals een niet te dun schrijvende pen. De eerste serie ponsformulieren was in zwart gedrukt en dat maakte het aflezen vaak vrij lastig voor de ponsstypistes. In het vervolg zullen de formulieren in grijsgroen worden gedrukt.

Het invullen van de formulieren volgen wij hier van kolom naar kolom (hier dus van het ponsformulier voor entomologen):

Kolom 1 - 18: Deze gaven uiteraard weinig aanleiding tot moeilijkheden. Wel is gebleken dat het samenstellen van een soortenlijst nog lang niet zo eenvoudig is als men zou denken voor een redelijk bekende groep als de libellen. Overigens zal men voor naamsveranderingen niet al te ongerust hoeven te zijn: met behulp van een computer programma kunnen alle reeds aanwezige ponskaarten van een nieuwe naam worden voorzien, als dat uit nomenclatorisch oogpunt noodzakelijk is.

Kolom 25 - 34: Voordat de matrixnummering wordt besproken, ga ik hier eerst in op het invullen van de plaatsnaam. Het principe is bij ons geweest, en het lijkt me goed dat als regel aan te houden, dat onder "plaatsnaam" een zo nauwkeurig mogelijke aanduiding van de plaats moet worden gegeven. Men vult dus niet de grootste plaats in de omgeving, en zeker niet de naam van de gemeente ¹⁾ in, maar alleen de naam die het meest nauwkeurig de plaats omschrijft: de naam van het bos, het ven, de beek, het kasteel, het landgoed, het natuurreservaat, de heuvel enz. enz.; bijvoorbeeld Scheveningse bos, Klein Aderven, Vennwertloo's beek, Kasteel Schaloen, Oldenaller, Dwingeloose heide, Bemelerberg. De afkorting van deze namen in 10 kolommen is lang niet altijd even eenvoudig, omdat men vaak ook nog andere zaken kwijtwil, bijvoorbeeld het nummer van het vangblik. Eén en ander leidt dan tot de volgende afkortingen:

SCHEV.BOS	K.SCHALOEN	BEMELERBRG
KL.ADERVEN	OLDENALLER	
VENNWERTLB	DWINGEL HD	

Voor gevallen waar men een vangblik of monsterplaats wil invullen, zal men combinaties krijgen als (Meijendel G15 en Gerendal 69)

MEYEND G15 GERENDL 69

Omdat men vaak vrij onduidelijk afkortingen moet maken, zal het duidelijk zijn dat het opnemen van gegevens op "gewone schriftevelletjes" wel noodzakelijk is om later de exacte plaats te bepalen. Tenslotte wil ik er nog op wijzen dat de letter ij het best kan worden geschreven als y, dat spaart weer een plaats.

Kolom 19 - 24: De matrixnummers moeten zo nauwkeurig mogelijk worden bepaald en bij gebrek aan een goede plaatsnamenindex met een schaal van $1 \times 1 \text{ km}^2$ zal men vaak tot opzoeken op een kaart moeten overgaan.

1) Malacologen kunnen een gemeentenummer invullen

Zelf vonden wij de kaart 1:250.000 voor dit doel lang niet altijd even betrouwbaar. Het gebruik van de kaarten 1:50.000 is daarom ook zeer aanbevelenswaardig. Binnenkort zal een speciale uitleenset van deze kaarten bij het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie worden gedeponeerd. Voor de wijze van bestellen van deze kaarten: zie Nieuwsbrief 2.

Zelfs op een schaal van $10 \times 10 \text{ km}^2$ zijn veel plaatsen niet betrouwbaar te platen; men denke hierbij aan grote steden als Rotterdam, Amsterdam en Den Haag. Hier moet gewoon een keus worden gemaakt, en men doet goed hiervoor de keuze uit de plaatsnamenlijst te gebruiken. Deze kan bij het Centraal Bureau worden aangevraagd. In de meeste gevallen gaat het hierbij om oude opgaven, met meer recente vondsten zou men moeite moeten doen om de verzamelaars te vragen waar zij hebben verzameld. Ook voor plaatsen die juist in twee hokken liggen gebruikt men de keus uit de plaatsnamenlijst.

Kolom 35/41

De datum zal in de meeste gevallen weinig problemen opleveren, maar wij ondervonden toch enkele moeilijkheden. Lastig te coderen zijn bijvoorbeeld de vangsten die uit een bepaalde periode afkomstig zijn. In beginsel codeerden wij de vroegste datum, maar bij langere perioden volstonden wij met de maand of de decade. Bij oude verzamelingen staat vaak alleen de maand aangegeven, maar men weet dan wel dat de vondst uit de vorige eeuw stamt. Wij vulden dan bijvoorbeeld in voor mei uit de vorige eeuw: 8..05.. (de punten geven de spaties aan).

Kolom 42/49

Bij de imagines van libellen wordt de "algemene oecocode" gebruikt, maar bij de vindplaatsen in de collectie vonden wij zelden nauwkeuriger aanduidingen dan "ven" of "duinplas". Daarom kon de oecocode nauwelijks worden gebruikt. Wij hopen in de toekomst op een groot aantal opgaven mét oecocode!

Voor de larven zal overigens niet de oecocode uit de handleiding worden gebruikt, maar een speciaal ontworpen code voor watertypen.

Kolom 50 - 58

De lijst van de verzamelaars/determinatoren/collecties werd pas samengesteld toen alle grote collecties waren opgenomen. Dat betekende dat de numerieke en de alfabetische volgorde bij benadering overeen kwamen. Ook de lijst van malacologen is zo samengesteld. Uiteraard

krijgt men later veel aanvullingen die de lijst minder overzichtelijk maken, maar de computer brengt dan wel uitkomst.

De nummers 1 tot en met 100 zullen voor de meeste groepen worden gereserveerd voor de "grote collecties", zo is het RMNH 001, het ZMA 002 en het RIN 008.

Het is overigens natuurlijk niet mogelijk om iedereen die wel eens een libel in een collectie heeft gedeponeerd van een eigen nummer te voorzien; voor die gevallen wordt het "dump-nummer" 999 gebruikt.

Kolom 59

De bron was voor ons natuurlijk steeds een 2 (gegeven komt uit de bestudering van een collectie). Overigens is bij de libellen besloten naast de al bestaande nummers 1 tot en met 4 in deze kolom ook het nummer 5 in te voeren voor de categorie "ander bewijsmateriaal, bijv. foto, dia, goede beschrijving met tekening e.d.". Wellicht kan deze categorie voor meer diergroepen (vlinders!) zinvol zijn.

Kolom 60

Wij ondervonden het probleem dat exuvia (larvehuidjes) niet apart konden worden opgenomen. Besloten werd hiervoor de 3 (eigenlijk pop) te gebruiken.

Kolom 61 - 64

Zo nu en dan werd in de collectie een aanduiding gevonden over de plant waarop het gevangen exemplaar zich bevond ("eierlegend op Stratiotes) en daar bewees deze kolom goede diensten. Overigens hebben wij ook de mogelijkheid willen openen in plaats van een plant een plantengemeenschap aan te geven. Hiervoor zijn de nummers vanaf 6000 in gebruik genomen. De lijst is opgenomen in deze nieuwsbrief.

Kolom 65

Helaas is voor de weergave van het aantal exemplaren slechts één kolom gereserveerd. Bij twee kolommen zou het mogelijk zijn geweest tot een bepaald aantal (bijv. 50) het exacte aantal op te geven. Voor collectie-bewerking zou dat heel plezierig zijn geweest. Wellicht kunnen andere werkgroepen hier gebruik van maken.

Kolom 66 - 76

Deze kolommen werden door ons niet ingevuld.

Iets over de resultaten

Hoewel ik natuurlijk niet vooruit wil lopen op de atlas met verspreidingsgegevens die in 1978 wordt uitgegeven, wil ik hier toch wel enkele punten aanstippen die in de atlas ongetwijfeld niet aan het licht zullen komen.

Zo is het bijzonder opvallend dat zelfs bij een zo bekende groep als de libellen het aantal verzamelaars met een collectie in de natuurhistorische musea zeer gering is. De namen van Lieftinck en Geijskes komen erg veel voor; vooral in de twintiger jaren is veel materiaal verzameld. Het nog oudere materiaal stamt vooral van verzamelaars die alles verzamelden in hun woonplaats (en verre omgeving, maar dat staat niet op het etiket) wat aan ongewervelde dieren rondvloog of kroop: Van der Brandt (Venlo), Franssen (Rotterdam) en Van Medembach de Rooy (Arnhem) waren zulke verzamelaars. Bij de soortenlijsten van de heren wrijven wij nu natuurlijk de ogen uit! Soorten van schoon stromend water, nu vrijwel uitgestorven in Nederland, werden in de 19e eeuw nog bij Leiden en Rotterdam verzameld!

Wat mij ook is opgevallen is dat zeldzame soorten vaak door onbekende verzamelaars in de collecties zijn gedeponneerd. En omdat men eerst vele exemplaren van algemene soorten moet hebben verzameld voor men één zeldzame vindt, moet men wel concluderen dat men veel meer verzamelt dan dat men in de zoölogische collecties deponeert. Alleen de zeldzame soorten worden opgestuurd.

Ook over de vindplaatsen kan veel worden gezegd. De meeste verzamelaars zijn niet erg origineel: iemand in Limburg verzamelt aan de Geul, bij Blijenbeek, bij Belfeld of bij de Plasmolen, op de Veluwe gaat men naar de Delense Was, in Noord Holland naar het Zwanenwater en in Friesland naar de Waddeneilanden. Opgaven uit Zeeland, Groningen en het vaste land van Friesland zijn schaars. Trouwens, ook vakantieland Drenthe is nog slecht onderzocht. De geringe verzamelactiviteit kan goed worden aangetoond door het volgende geval.

Op 26 augustus 1947 verzamelde Geijskes te Borger Lestes sponsa, een algemene soort, en deponeerde deze in de collectie van het RMNH. De volgende vondst van deze soort uit Drenthe in de Leidse collectie is op de dag af 20 jaar later door dezelfde verzamelaar op dezelfde plaats verzameld. Geijskes was in de tussentijd in Suriname geweest...

Dit geval staat natuurlijk niet op zichzelf en het zal nog wel heel wat verzamelactiviteit gaan kosten voordat een min of meer volledig beeld van de verspreiding van de Nederlandse libellen beschikbaar is. De atlas moet voor verder onderzoek de basis gaan vormen.

Drs. J. van Tol, Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Raamsteeg 2,
Leiden.